

В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО
УКРАЇНИ
(Загальна та Особлива частини)**

Навчальний посібник
для підготовки
до зовнішнього незалежного оцінювання

4-те видання, перероблене і доповнене

Відповідальний редактор
професор *В. І. Тютюгін*

Харків
«Право»
2023

Тютюгін В. І.

Т98 Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) : посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. – 4-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2023. – 352 с.

ISBN 978-966-998-516-3

Посібник містить відповіді на ключові питання з однієї з базових навчальних дисциплін «Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини)», що виносяться на єдине фахове вступне випробування до магістратури за технологією зовнішнього незалежного оцінювання для студентів, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право», відповідно до Програми вступного випробування (таксономії), затвердженої наказом МОН України від 03 лютого 2022 р. № 107, що залишається чинною і для ЄФВВ на 2023 рік.

Наприкінці посібника наведено перелік рекомендованої літератури, нормативних актів та судової практики.

Для студентів усіх форм навчання, які готуються до складання фахового вступного випробування до магістратури, а також для всіх, хто цікавиться питаннями вітчизняного кримінального права.

Попереднє видання побачило світ у 2022 році.

УДК 347(477)(075)

© Тютюгін В. І., Рубашенко М. А., 2022
© Видавництво «Право», оформлення, 2022
© Тютюгін В. І., Рубашенко М. А., переробка і доповнення, 2023

ISBN 978-966-998-516-3

Зміст

Перелік умовних скорочень	7
Передмова	9

1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1.1. Загальні засади кримінального права України	11
1.1.1. Кримінальне право України як окрема галузь права.....	11
1.1.2. Джерела кримінального права	15
1.1.3. Чинність закону України про кримінальну відповідальність у часі	17
1.1.4. Чинність закону України про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб.....	21
1.2. Поняття та ознаки кримінального правопорушення за кримінальним правом України. Класифікація кримінальних правопорушень за КК України	23
1.2.1. Поняття та ознаки кримінального правопорушення. Малозначність діяння.....	23
1.2.2. Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості за КК України.....	
1.3. Об'єкт кримінального правопорушення	27
1.3.1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення та його ознаки	29
1.3.2. Потерпілий від кримінального правопорушення та предмет кримінального правопорушення....	30
1.4. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення	32
1.4.1. Ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та їх юридичне значення	32
1.4.2. Суспільно небезпечне діяння.....	33
1.4.3. Суспільно небезпечні наслідки.....	35
1.4.4. Причинний зв'язок між діянням та наслідком	36
1.4.5. Спосіб, місце, час, обстановка, засоби, знаряддя вчинення кримінального правопорушення....	38
1.5. Суб'єкт кримінального правопорушення.....	39
1.5.1. Поняття, ознаки та види суб'єкта кримінального правопорушення	39
1.5.2. Вік, із якого може наставати кримінальна відповідальність.....	41

1.5.3. Осудність та неосудність. Обмежена осудність	42
1.5.4. Кримінально-правове значення вчинення кримінального правопорушення в стані сп'яніння.....	45
1.6. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення	46
1.6.1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Вина та її форми. Казус	46
1.6.2. Складна (змішана, подвійна) форма вини	54
1.6.3. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення	55
1.6.4. Помилка, її види та юридичне значення	57
1.7. Стадії кримінального правопорушення.....	60
1.7.1. Поняття, ознаки та види стадій кримінального правопорушення за КК України	60
1.7.2. Закінчене кримінального правопорушення. Момент закінчення кримінального правопорушення.....	61
1.7.3. Готування до кримінального правопорушення	63
1.7.4. Замах на кримінальне правопорушення	65
1.7.5. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця	68
1.8. Співучасть у кримінальному правопорушенні.....	71
1.8.1. Поняття та ознаки співучасті	71
1.8.2. Види співучасників кримінального правопорушення.....	73
1.8.3. Окремі форми співучасті у кримінальному правопорушенні, передбачені в Загальній частині КК України	78
1.8.4. Підстави та межі кримінальної відповідальності співучасників кримінального правопорушення.....	82
1.8.5. Добровільна відмова співучасників	85
1.9. Причетність до кримінального правопорушення.....	86
1.9.1. Поняття причетності до кримінального правопорушення.....	86
1.9.2. Форми (види) причетності до кримінального правопорушення	87
1.10. Множинність кримінальних правопорушень.....	88
1.10.1. Поняття множинності кримінальних правопорушень	88
1.10.2. Одиначне кримінальне правопорушення як елемент множинності.....	90
1.10.3. Сукупність кримінальних правопорушень	94
1.10.4. Повторність кримінальних правопорушень.....	97
1.10.5. Рецидив кримінальних правопорушень	99

1.11. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння	101
1.11.1. Поняття і види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.....	101
1.11.2. Характеристика окремих обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, передбачених КК	102
1.12. Заходи кримінально-правового характеру (заходи КПХ): поняття і систематизація	114
1.13. Звільнення від кримінальної відповідальності	117
1.13.1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності	117
1.13.2. Характеристика окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності	121
1.14. Покарання та його види	128
1.14.1. Поняття, ознаки та мета покарання за КК України.....	128
1.14.2. Система видів покарань	130
1.14.3. Характеристика окремих видів покарань.....	131
1.14.4. Види (система) та особливості покарань, які призначаються неповнолітнім	145
1.14.5. Основні та додаткові покарання.....	146
1.15. Призначення покарання	149
1.15.1. Загальні засади призначення покарання	149
1.15.2. Спеціальні засади (правила) призначення покарання.....	152
1.16. Звільнення від покарання та його відбування	165
1.16.1. Поняття та ознаки звільнення від покарання та його відбування	165
1.16.2. Характеристика окремих різновидів звільнення від покарання та його відбування	169
1.17. Судимість	186
1.17.1. Поняття, ознаки та наслідки судимості.....	186
1.17.2. Погашення та зняття судимості	187
1.18. Примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, примусові заходи виховного характеру	191
1.18.1. Примусові заходи медичного характеру	191
1.18.2. Примусове лікування за КК України	192
1.18.3. Примусові заходи виховного характеру	193
1.19. Спеціальна конфіскація	195
1.20. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	198

2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

2.1. Основні різновиди норм та наскрізні юридичні поняття (юридичні конструкції) Особливої частини КК	202
2.1.1. Особлива частина КК. Основні різновиди її норм.....	202
2.1.2. Наскрізні юридичні поняття Особливої частини КК	203
2.2. Злочини проти основ національної безпеки України	210
2.2.1. Злочини проти основ національної безпеки України	210
2.2.2. Спеціальні види звільнення від крим. відп. за окремі злочини проти основ національної безпеки України... ..	217
2.3. Кримінальні правопорушення проти особи	218
2.3.1. Кримінальні правопорушення проти життя особи	218
2.3.2. Кримінальні правопорушення проти здоров'я особи.....	228
2.3.3. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	240
2.3.4. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.....	244
2.4. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина.....	250
2.5. Кримінальні правопорушення проти власності.....	256
2.5.1. Корисливі посягання на власність.....	256
2.5.2. Некорисливі посягання на власність.....	274
2.6. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	276
2.7. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	292
2.8. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності.....	304
2.9. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	308
2.10. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	315
2.11. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.....	321
Рекомендована література та матеріали судової практики	349

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

адмін.	– адміністративний
відп.	– відповідальність
ВП ВС	– Велика Палата Верховного Суду
ВРУ	– Верховна Рада України
ВС / ВСУ	– Верховний Суд / Верховний Суд України
в (у) т. ч.	– в тому числі
ГК	– Господарський кодекс України
держ.	– державний
див.	– дивись
ЄСПЛ	– Європейський Суд з прав людини
зак-во	– законодавство
Заходи КПХ	– заходи кримінально-правового характеру
ЗКПХЮО	– заходи кримінально-правового характеру щодо юрид. осіб
ЗСУ	– Збройні Сили України
ін.	– інший/інші
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Крим. кодекс України
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КПК	– Крим. процесуальний кодекс України
крим.	– кримінальний/кримінальна
кр. пр.	– кримінальне правопорушення (у всіх відмінках, однині і множині)
КСУ	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні
правопорушення	
МГП	– Міжнародне гуманітарне право
міжнар.	– міжнародний
МК	– Митний кодекс України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
н. м. д. г.	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
НАЗК	– Національне агентство з питань запобігання корупції

напр.	– наприклад
небезп.	– небезпечний
ПдК	– Податковий кодекс України
ПЗВХ	– примусові заходи виховного характеру
ПЗМХ	– примусові заходи медичного характеру
п.	– пункт
підп.	– підпункт
пост.	– постанова
пп.	– пункти
ПШВСУ	– Постанова Пленуму Верховного Суду України
РКСУ	– Рішення Конституційного Суду України
розд.	– розділ
СБУ	– Служба безпеки України
СК	– Сімейний кодекс України
ст.	– стаття
ст.ст.	– статті
сусп.	– суспільний
т.з.	– так званий
ч. / ч.ч.	– частина / частини
юрид.	– юридичний

ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України є однією із базових та фундаментальних навчальних дисциплін при підготовці фахівців за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право», метою якої є засвоєння студентами юридичних навчальних закладів основних положень про кр. пр., відповідальність за нього, про поняття, види та призначення покарання, звільнення від його відбування та застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

На сучасному етапі найважливішою формою оцінювання рівня підготовки студентів при вступі до магістратури з будь-якої навчальної дисципліни, в тому числі і з кримінального права, є такий контроль знань, навичок та вмінь, як єдине фахове вступне випробування за технологією зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО), під час якого студент має продемонструвати всебічне і повне знання програмного курсу з кримінального права за переліком заздалегідь визначених у Програмі вступного фахового випробування (таксономії) питань.

При підготовці до такої форми оцінювання знань студент повинен опрацювати велику кількість нормативних актів, навчальних джерел та матеріалів практики застосування закону про кримінальну відповідальність, внаслідок чого значний обсяг часу витрачається не на засвоєння основних положень навчальної дисципліни, а на технічну обробку літератури, визначення обсягу матеріалу і послідовності його вивчення та застосування при наданні відповідей на програмні питання під час фахового вступного випробування.

Запропонований посібник має на меті надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних по-

ложень кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу студента на основних нормативних та доктринальних положеннях, які мають значення для засвоєння зазначеної навчальної дисципліни. Використання посібника насамперед сприятиме полегшенню підготовки студентів до фахового вступного випробування до магістратури – дозволить систематизувати їхні знання, уміння та навички, а також визначити основний зміст і приблизний обсяг відповідей на питання, зазначені у таксономії, та в кінцевому підсумку – забезпечить підвищення рівня їхньої професійної підготовки.

Використовуючи посібник, слід, однак, ураховувати, що він містить лише певний мінімальний (базисний) обсяг матеріалу із вказаної навчальної дисципліни й у цьому плані є лише своєрідним навчально-довідковим (допоміжним) виданням, яке орієнтує читача і зосереджує його увагу на основних положеннях, які він повинен засвоїти при підготовці до фахового вступного випробування з кримінального права і які мають бути використані ним під час його проходження.

Тому для того, щоб у повному обсязі опанувати матеріал навчальної дисципліни і при ЗНО виявити необхідний рівень знань, умінь, навичок та на цій підставі надати правильну, повну і професійну відповідь на питання, що включені до фахового вступного випробування, необхідно перш за все і в обов'язковому порядку звернутися до інших джерел: до закону про кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України) та інших нормативно-правових актів; постанов Пленуму Верховного Суду України; правових висновків Верховного Суду, які згідно з частинами 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень і повинні враховуватися судами при застосуванні відповідних норм закону про кримінальну відповідальність (ч. 6 ст. 368 КПК України). Необхідно також звернутися до підручників з кримінального права, відповідних навчальних і навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до закону про кримінальну відповідальність, спеціальної наукової літератури та матеріалів судової практики.

1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

1.1. Загальні засади кримінального права України

1.1.1. Кримінальне право України як окрема галузь права.

Поняття «крим. право» – багатоаспектне, оскільки одночасно може розглядатися щонайменше як галузь зак-ва, юрид. наука, навчальна дисципліна і вид правозастосування. Передусім *крим. право* – це *самостійна, фундаментальна галузь публічного права, яка являє собою систему закріплених на рівні законів України юрид. норм, що визначають, які сусп. небезп. діяння є кр. пр. і які заходи КПХ застосовуються до осіб, що їх учинили.*

Ознаки крим. права як галузі права: **1)** нормативність – складається з норм права, які виражаються зовні в тексті крим. законів; **2)** системність – усі норми впорядковані та перебувають у зв'язках та взаємодії між собою; **3)** публічно-правовий характер – одним з учасників відносин, що ним регулюються, є держава чи її уповноважений орган (посадова особа); **4)** формальна визначеність норм в законах про крим. відп.; **5)** особливий предмет та метод правового регулювання.

Особливості крим. права проявляються в предметі та методі регулювання цієї галузі. **Предметом крим. права** є крим.-правові відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням кр. пр. та притягненням особи, що його вчинила, до крим. відп., а також у зв'язку із застосуванням інших заходів КПХ. Крим. право: окреслює коло заборонених діянь (визначає, яка поведінка може бути визнана крим. протиправною) та умови, за яких такі діяння можуть визнаватися правомірними; визначає перелік покарань та інших заходів, що застосовуються до осіб, які їх учинили; встановлює передумови і підстави звільнення від крим. відп. і покарання та ін. **Метод крим. права** є переважно *імперативним* – учасники крим.-правових відносин не є рівноправними, і переважають такі способи регулювання як заборони, зобов'язання та покарання (а не дозволи, рекомендації та заохочення). Разом з тим, крим. праву властиві й окремі елементи *диспозитивнос-*

ті, які виявляються в заохочувальних нормах при звільненні особи від крим. відп. чи покарання тощо.

Співвідношення крим. права з ін. галузями. Крим. право є невід’ємною складовою системи права України, а тому характеризується не тільки внутрішньою системністю, а й зв’язками з іншими галузями права. В Особливій частині КК міститься перелік сусп. небезп. діянь, які посягають на найрізноманітніші сфери сусп. відносин, що в т.ч. регулюються іншими галузями права, і за які передбачено покарання. Завдяки цьому крим. право охороняє ті сусп. відносини, що регулюються конституційним, цивільним, господарським, екологічним та іншими галузями права, реалізуючи свою *охоронну функцію*. Напр., встановлюючи відп. за крадіжку (ст. 185 КК), воно охороняє відносини власності, урегульовані цивільним правом, а при незаконному полюванні (ст. 248 КК) – охороняє відносини, врегульовані екологічним правом і т.д.

Найбільш тісні зв’язки крим. права можна простежити з наступними галузями права:

1) конституційним правом – положення крим. права мають цілком відповідати нормам Основного Закону, які в разі суперечності мають перевагу перед нормами КК. При цьому норми Конституції є нормами прямої дії і застосовуються безпосередньо, а деякі з норм Конституції продубльовані в КК;

2) міжнар. правом, положення якого становлять частину національного зак-ва у разі надання на це згоди ВРУ. Норми деяких міжнар. договорів містять правила стосовно дії закону в просторі та за колом осіб, екстрадиції тощо. Норми та звичаї міжнар. крим. права беруться до уваги при застосуванні статей КК про кр. пр. проти миру і безпеки людства та міжнар. правопорядку. Якщо ж міжнар. договір містить перелік діянь, які держави-учасниці договору зобов’язуються криміналізувати в національному праві, то такі діяння стають кр. пр. тільки після внесення їх до КК;

3) адмін. (деліктним) правом, яке також охороняє широкий спектр різногалузевих відносин на підставі КУпАП, МК та інших законів України. На відміну від адмін. права, крим. право охороняє ці відносини від найбільш сусп. небезп. діянь та передбачає найбільш су-

ворі обмеження прав і свобод людини. Ступінь такої небезпечності мінливий і час від часу одні діяння законодавець «переводить» з адмін. правопорушень у розряд крим., а інші – трансформує з кр. пр. в адмін. правопорушення (декриміналізує);

4) *крим.-процесуальним правом*, яке передбачає процедуру встановлення винуватості/невинуватості особи у вчиненні кр. пр. і забезпечує правильне застосування до неї заходів КПХ. Інакше кажучи, крим. право і процес співвідносять як матеріальне і процесуальне право, як зміст і форма застосування цього змісту, що не можуть діяти один без одного;

5) *крим.-виконавчим правом*, що регулює відносини у сфері виконання-відбування покарання, забезпечення кари та виправлення засуджених. Якщо крим. право визначає передумови, підстави, межі та порядок призначення покарання, то крим.-виконавче право – порядок та режим (умови) його виконання. Зміст обмежень прав і свобод людини, що передбачає те чи інше покарання (напр., обмеження волі), найбільш повно конкретизується саме в КВК.

Принципи крим. права України – це провідні ідей, основні положення, на яких побудовано всі чи більшість інститутів крим. права (стосуються крим. права в цілому). У теорії крим. права немає єдності щодо класифікації цих принципів, проте загалом з урахуванням положень загальної теорії права слід виділяти цивілізаційні, загальноправові, міжгалузеві та галузеві (власні) принципи в крим. праві.

До *цивілізаційних* (загальнолюдських) відносяться принципи справедливості, гуманізму, свободи та рівності. До *загальноправових* – принципи верховенства права, єдності прав і обов'язків суб'єктів, гарантованості прав і свобод людини, законності. Межа між галузевими та міжгалузевими принципами є розмитою і в науці крим. права поки відсутній консенсус щодо цього. Більшість з них характерні не тільки для крим., але й для адмін. (деліктного) права, тобто є міжгалузевими, однак, як правило, називаються в літературі *галузевими* (спеціальними). Йдеться принаймні про такі принципи, як:

1) *винна відп.* – відп. тільки за наявності вини (особливість цього принципу в крим. праві полягає в тому, що вина встановлюється тільки обвинувальним вироком суду);

2) *особиста відп.* – відп. може нести тільки особа, яка вчинила сусп. небезп. діяння (ані батьки, ані інші родичі цієї особи не несуть відп. за це діяння);

3) *«ne bis in idem»* – заборона притягувати двічі до крим. відп. за *одне й те ж саме діяння* (напр., згідно ч. 2 ст. 7 КК, якщо громадянин України за вчинене ним кр. пр. зазнав крим. покарання за межами України, він не може бути притягнений в Україні до крим. відп. за це кр. пр.);

4) *індивідуалізація відп. та покарання* – передбачає передбачений в нормах КК обов'язок суду оцінити та врахувати всі значущі суб'єктивні та об'єктивні, негативні та позитивні обставини вчиненого задля максимальної конкретизації застосовуваних до особи заходів;

5) *економія кари (репресії)* – виражається в застосуванні до особи, яка вчинила кр. пр., мінімально достатніх заходів для її виправлення, кари чи інших цілей застосовуваних до неї заходів; недопустимість надмірної суворості реакції держави (ч. 2 ст. 65 КК);

6) *невідворотність крим. відп. та деяких інших заходів КПХ* – кожен, хто вчинив кр. пр., має отримати відповідну негативну реакцію з боку держави і може підлягати звільненню від неї тільки за наявності для цього певних передумов та підстав, визначених в КК; суміжним з цим принципом є принцип *«ultima ratio»* («останній метод») – кримінально-правові засоби мають бути останніми (крайніми) засобами впливу держави на особу, тобто коли засоби інших галузей права вичерпані або їх застосування не буде ефективним;

7) *«nullum crimen (nullum poena) sine lege»* («немає кр. пр. (немає покарання) без вказівки на те в законі») – «nullum crimen» означає, що особа може нести відп. тільки за вчинення того сусп. небезп. діяння, яке передбачено в КК як кр. пр., тобто тільки КК може передбачати перелік таких діянь і цей перелік є вичерпним. «Nullum poena» означає, що тільки КК може встановлювати вичерпний перелік покарань та інших заходів КПХ за вчинення сусп. небезп. діяння. З цього принципу випливає й заборона застосування крим. закону за аналогією – ч. 4 ст. 3 КК (заповнення прогалін в законі шляхом застосування іншої подібної норми закону в конкретній ситуації). Цей принцип є також своєрідним вираженням принципу законності в крим. праві.